

PRILOG SOCIOLOGIJI JUGOSLAVENSKOG DRUŠTVA

Opća socioekonomska razmatranja samoupravnog socijalističkog društva SFRJ

Dušan Čalić

Informator, Zagreb 1978., 173 + VII str.

Sociologija koja bi u jednom društvu postojala ne proučavajući to društvo, ne bi bila znanost. Ta jednostavna činjenica pobija sve lažne dileme o mogućnosti i potrebi postojanja »sociologije jugoslavenskog društva« i kao sociološke prakse i kao nastavne discipline na studiju sociologije.

Dotle je sve jasno. Problem koji se pojavljuje može se učiniti tehničkim, ako tehničkim detaljem smatramo fundus znanja jedne znanosti. Fond sociološkog znanja o jugoslavenskom društvu može se svakako shvaćati i kao obilan i kao nedostatan, ali najvjerojatnije je istina negdje u zlatnoj sredini: neki problemi su iscrpno istraživani (npr. neke teme iz industrijske sociologije), o drugima se jedva nešto zna. Radi toga je svaki doprinos sociološkom proučavanju jugoslavenskog društva zanimljiv.

U izdanju »Informatora« u Zagrebu je 1978. izašla knjiga Dušana Čalića »Prilog sociologiji jugoslavenskog društva«. Knjiga ima više dijelova: **»Nivo proizvodnih snaga u Jugoslaviji postignut do drugog svjetskog rata«**, **»Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija, temelj izgradnje samoupravnog socijalističkog društva«** i **»Razvoj samoupravnog socijalističkog društva i radničke klase SFRJ«**.

Rad je pisan s aspekta ekonomije. To može biti dobro, a dobrim se i pokazuje osnovni raspored građe u knjizi.

Polazna osnova je nivo proizvodnih snaga u predratnoj Jugoslaviji. Taj nivo općenito je bio vrlo nizak, s malo nerazvijene industrije a mnogo zaostale poljoprivrede. To je okvir u kome se razvija jugoslavenski proletarijat. Zanimljiv je jedan autorov stav. Pozivajući se na I. Vinskog, D. Čalić iznosi ovakvu klasnu podjelu ukupnog stanovništva Jugoslavije u 1938. godini: proletarijat 34,6%, srednji slojevi 59,2%, buržoazija 5,3% i klasno neraspoređeni 0,9%. Posebno iznosi i strukturu proletarijata te godine: on se može podijeliti na dvije »uže skupine stanovnika« — seoski proletarijat koji čini 77% cijelog proletarijata i proletarijat u gradskim i industrijskim naseljima koji čine 23% ukupnog proletarijata. Kako vidimo

iz klasne podjele ukupnog stanovništva Jugoslavije, nema seljaštva, kao posebne socijalne klase, nego su njegovi siromašniji slojevi utopljeni u proletarijatu, a bogatiji vjerojatno u srednjim slojevima. To je zanimljivo stajalište koje bi možda zaslužilo širu diskusiju. Interesantno je pritom da D. Čalić uopće ne izbjegava upotrebu pojma »seljaci«.

Drugi dio »Uvoda« govori o NOB-i i socijalističkoj revoluciji, kao temeljima izgradnje samoupravnog socijalističkog društva. Autor iznosi da je jugoslavenska radnička klasa već prije rata imala klasnu svijest (nivo »klase za sebe«) i dugu revolucionarnu tradiciju. KPJ je ostvarila čvrst savez s radnim seljaštvom, tako da je pred drugi svjetski rat bila spremna obaviti svoj revolucionarni zadatak, pogotovo što je u uvjetima okupacije riješila pitanje konkretnog provođenja revolucije.

Bit jugoslavenske revolucije Čalić počinje istraživati tako što traži neke opće revolucionarne principe u drugim socijalističkim revolucijama (npr. u iskustvima Pariške komune).

Iako drži da je neposredni cilj svake revolucije osvajanje vlasti, (što uspijeva onom pokretu koji najbolje organizira oružanu borbu), Čalić uviđa da na neposredni cilj NOB-e nije mogao biti taj, već nacionalno oslobođenje. Tek tokom NOR-a organizira se i nova narodna vlast, tako da u jugoslavenskoj revoluciji sve snažnija komponenta postaje i socijalna revolucija, socijalistički preobražaj društva.

Tako je »Uvod« završen stvaranjem historijske perspektive, na kojoj Čalić i kasnije dosta inzistira pa ju je logično već na samom početku utemeljio.

Drugi dio knjige obrađuje socioekonomske zakonitosti razvoja društva. Analizom države, odnosa pojedinca i društva, opće zakonitosti razvoja samoupravljanja, potom analizom motivacije, potreba i interesa, a završavajući s pluralizmom samoupravnih interesa. Čalić pokazuje da je potpuno svjestan Marxove i marksističke postavke da su proizvodne snage te koje, u krajnjoj liniji, određuju razvoj društva. Ali, čitalac ubrzo postaje svjestan da Čalić jedva što drugo ozbiljno uzima kao mogući pokretački faktor društvenog zbivanja. Jednostavno, sve se svodi na to da je pitanje socijalizma pitanje razvoja proizvodnih snaga, pitanje produktivnosti. Misao da bi moglo postojati nešto što bi i na proizvodne snage moglo utjecati kod Čalića se uopće ne pojavljuje. Zanimljivo je određenje predmeta kojim se bavi u ovom prilogu i koji pripisuje sociologiji. Čalić tvrdi da je ljudsko društvo složeni dinamički organizam, čija je osnova ekonomija. Razvoj tog složenog organizma od klasnog društva do asocijacije slobodnih proizvođača je »razvojni proces«, koji sociološki udžbenici ne mogu do kraja obraditi, budući da se to najbolje može učiniti teorijom dinamičkih sistema. Tu se ne vidi čisti biologizam ni čisti pozitivizam. Tu se vidi čisti eklektizam.

Primjesa biologističkog utjecaja može se naći i ponegdje drugdje. Citirajmo autora: »Ali, za život su prije svega potrebni hrana i piće, stan, odijelo i još štošta drugo. Promatrajući čovjeka i društvo iz ovog ugla, osnivači marksizma se u svojim analizama koriste rezultatima Darwinovih

istraživanja ... Kao i svako drugo biološko biće, i čovjek je u svojim postupcima upravljen prvenstveno zakonom borbe za opstanak ... Gledajući biološki ... čovjek je relativno slabašno biće. Da bi se riba kao biološko biće održala ona ima na tisuće ikri, a čovjek najviše 8—10 potomaka« (str. 29—30).

Tom bi se pasusu možda moglo prigovoriti da je citiran izvan konteksta. To je učinjeno iz dobre namjere prema autoru, da bi se do kraja vidjelo kako on ljudsku motivaciju »u djelovanju« (tj. motivaciju koja proizlazi iz borbe za opstanak), smatra konkretno određenom instinktima.

U nekoliko slijedećih poglavlja Čalić izvodi nezanimljivu analizu potreba i interesa u kojoj nije rekao ništa posebno, osim što je pokazao izvjesno čuđenje nad činjenicom što potrošačka psihologija uzima maha pa se upitao gdje su nam ideali (ali, pojavu potrošačkog ponašanja pritom nije objasnio).

»Razvoj samoupravnog socijalističkog društva i radničke klase SFRJ« naslov je trećeg dijela Čalićeva priloga. Počevši opet od ekonomske sfere, od razvoja proizvodnih snaga u SFRJ, autor ovaj put pravilno uočava nekoliko problema koji su zaista sociološki: humanizaciju rada, socio-ekonomske probleme zaposlene žene, probleme obrazovanja, formiranje načina života i životnog stila, probleme izazvane urbanizacijom i problem pokretljivosti radnog stanovništva.

Čalićeva koncepcija samoupravnog socijalističkog društva najbolje se vidi iz slijedeća dva citata: »Razvoj socijalizma završava se izgradnjom društva kao asocijacije **neposrednih proizvođača**. To označava takvo društvo u kome su ukinuti svi oblici otuđenja: ne samo procesa rada, već uz ostalo i države. **Likvidacija države** znači da svi građani upravljaju društvenim poslovima, što znači likvidaciju upravljanja ljudima, a konstituira upravljanje stvarima. Svim socijalističkim zemljama to je **neposredni cilj razvoja**. Putevi realizacije tog cilja različiti su u SSSR-u i istočnoevropskim zemljama, a drugačiji u SFRJ.«

Na taj dio teksta odnosi se slijedeća fusnota: »Naši kritičari iz buržoaskog lagera, a među njima, govoreći otvoreno, i neki drugovi iz međunarodnog radničkog pokreta, ne vide ili neće da vide osnovnu dijalektiku našeg društvenog i državnog razvoja. Ona se sastoji u tome što u **razvoju i usavršavanju socijalističke države** milijuni građana sve više **sudjeluju** u radu organa vlasti, narodne kontrole, u upravljanju proizvodnjom i raspodjelom, socijalnoj i kulturnoj politici. S razvojem socijalističke demokracije, prema tome, **naša država postepeno prelazi u komunističko društveno samoupravljanje**. Proces dugačak, ali neumitan — rekao je Leonid Brežnev.« (str. 21., podvukao Ž. B.)

U citatu su podvučene neke teze koje treba razjasniti:

Prvo: asocijaciju neposrednih proizvođača nije problem ostvariti, ovdje je problem u tome što se mora govoriti o asocijaciji **slobodnih proizvođača**.

Drugo: veoma je sumnjivo tvrđenje da je likvidacija države neposredni cilj razvoja **svim socijalističkim zemljama**.

Treće: Potvrda izrečenog nalazi se u riječima L. Brežnjeva, koji osnovnu dijalektiku sovjetskog društvenog i državnog razvoja vidi u uvođenju građana u **participaciju** u »**razvoju i usavršavanju socijalističke države**«.

Četvrto: Leonid Brežnev spominje da država postepeno prelazi u komunističko društveno samoupravljanje, a taj stav D. Čalić spominje da potkrijepi svoje stajalište. Bespredmetno je raspravljati o komunističkom samoupravljanju, jer društvom razotuđenih ljudi po definiciji ne može upravljati otuđena sila bilo koje vrste. Današnji problem je u tome što mi živimo u socijalističkom društvu pa bi bio red progovoriti ponešto o **socijalističkom samoupravljanju**.

Čalićeve rasprave o samoupravnom socijalističkom društvu, samoupravljanju i odumiranju države izgledaju potpuno drugačije kad se gledaju iz ovog ugla. Autor bi se svakako trebao čuvati ovakvih proturječnosti.

Postoji jedno poglavlje ove knjige koje se mora smatrati vrijednim, usprkos svim primjedbama autoru i njegovu prilogu. To je tema o radnicima-seljacima u društvenom razvoju SFRJ. Polazna je tvrdnja da je pojava radnika-seljaka vezana uz privredu niskog dohotka. U zemlji u kojoj su prihodi od poljoprivrede niski, kao i prihodi od industrijskog rada, tako da nijedno od dva zanimanja ne bi uvijek moglo samo prosječnoj obitelji dati dovoljno sredstava za život, lako se javlja radnik-seljak. Njegovo nastajanje vezano je uz proces industrijalizacije i to u zemlji koja je relativno dobro nastanjena, koja ima agrarni višak stanovništva. Zanimljiva je i vrlo iscrpna analiza radnih i životnih uvjeta, obrazovne strukture, udjela u samoupravljanju, proizvođačkog i potrošačkog ponašanja. Pohvalno je kako Čalić predlaže rješenje problema radnika-seljaka. Radni kolektivi i teritorijalne zajednice morali bi (preko kredita, poreznih olakšica itd.) omogućiti porodici radnika-seljaka da uvede i organizira na svom posjedu industrijsku (mehaniziranu) proizvodnju u poljoprivredi, omogućiti da znaju i imaju čime obrađivati zemlju ostali članovi obitelji, čime se radnik-seljak oslobađa obaveza na gospodarstvu i može bolje raditi na svom radnom mjestu.

Jedini problem u ovome zaista uspjelom poglavlju jest u tome što je većina sociološki relevantnih stavova citirana iz rada Stane Kraševca »Seljaci-industrijski radnici« (Svetozarevi susreti, Svetozarevo 1977.) i ne potječu iz pera Dušana Čalića.

Daljnja je tema »**Industrijsko-tehnička kultura kao faktor razvoja samoupravljanja**«, za koju autor smatra da je treba tretirati kao dio ukupne kulture ličnosti. Naše društvo nema tradiciju industrijsko-tehničke kulture, što se odmah odražava u nedovoljnom korištenju tehnoloških mogućnosti mašinerije. Nova je dimenzija u tome što živimo u vremenu znanstveno-tehnološke revolucije, koja stalnim dohotkom novog znanja zahtijeva permanentno obrazovanje, kao komponentu industrijsko-tehničke kulture, čime se u sklop problema odmah uvodi i problem integracije rada i obrazovanja.

Slijedeća poglavlja nose naslove: »**Sociološki aspekti tehničkog progressa i razvoj automatizacije**«, »**Uloga obrazovanja u razvoju proizvodnih snaga i samoupravljanja**« i »**Omladina**«. Ovom posljednjem poglavlju posvetit ćemo dovoljno prostora da bismo analizirali Čalićevu sociološku metodu.

Već smo iznijeli kako Čalić elekticistički određuje predmet svog izlaganja — društvo. Poglavlje o omladini je jedino u kome autor daje i neke napomene o svojoj metodi. Na jednom mjestu, na str. 114, Čalić kaže: »Proveli smo **anketu od dva pitanja** . . .« među polaznicima jedne omladinske političke škole. Prvo pitanje je glasilo: »Da li i koliko već sada osjećaš da ti je škola u izvršavanju svakodnevnih radnih zadataka pomogla?«, a drugo: »Kako se stečenim znanjem koristiš, da li sudjeluješ u radu idejno-političkih komisija, društveno-političkih organizacija i organa upravljanja? Da li si uključen u predavače teorijskih i idejno-političkih tema, partijskih, omladinskih, sindikalnih itd?« Pored ove, D. Čalić spominje još jednu svoju anketu. Na str. 113. citira jedno od pitanja postavljeno polaznicima neke druge političke škole. Pitanje glasi:

»Ciklus o delegatskom sistemu pomogao vam je:

- samo da shvatite suštinu ustavne koncepcije delegatskog sistema
- da se uspješno borite za realizaciju delegatskog odnosa u praksi
- i jedno i drugo.«

Na još jednom mjestu (str. 115.) Čalić spominje svoju anketu, ovaj put sa samo jednim pitanjem! Iz ovih nekoliko detalja se vidi da je i on zahvaćen kod nas toliko raširenom anketomanijom, koja sve i svašta proglašava anketom. Na stranu to što su ovdje spomenuta pitanja sugestivna (iako je i to sasvim dovoljno da se posumnja u »sociološku metodu« njihova autora), lijepo se vidi da ovakvo shvaćanje ankete (i s tim povezana tendenciozna i sugerirajuća »metoda«) nemaju veze sa sociologijom.

U poglavlju pod naslovom »**Porodica i društveni položaj žene**«, Čalić promatra porodicu u vezi s razvojem proizvodnih snaga kod nas, u vezi s razvojem samoupravnih društvenih odnosa i u vezi sa svestranim razvojem ličnosti.

Prva teza je da se u razdoblju izgradnje industrijskog društva kod nas transformira patrijarhalna porodica, »oblika koji je prevladavao do drugog svjetskog rata, u novu porodicu razvijenog socijalističkog **industrijskog** društva« (str. 119.). Izgleda da se i ovdje provukla terminološka zbrka: nedopustivo križanje tipologija društava na robovlasničko-feudalno-kapitalističko-socijalističko-komunističko (tipologija po prevladavajućem produkcionom odnosu), s Bellovom tipologijom preindustrijskih, industrijskih i postindustrijskih društava (po nacionalnom dohotku per capita). Na istaknutom mjestu trebalo je stajati: industrijaliziranog. No, idemo dalje; osnovni je ekonomski faktor koji utječe na prestrukturiranje porodice jačanje individualnosti svakog člana porodice, do čega dolazi zbog promjena njihovog položaja (posebno žena) u društvenom procesu rada.

A budući da se osnova procesa mijenjanja odnosa porodice i društva kod nas sastoji u industrijalizaciji, koja je univerzalan proces, tako će i transformacija porodice imati neke univerzalne crte, ali i neke specifične.

Položaj žene u društvu mijenja se s promjenom njenog položaja u procesu rada, znači s povećanjem njene zaposlenosti. To se reflektira na nekoliko (za porodicu suštinskih) pitanja: eduktivnu funkciju porodice i dvostruku zaposlenost žene: u kući i na radnom mjestu. I pri rješavanju te problematike važi društveno proklamirani princip solidarnosti. Budući da nismo dovoljno razvijeno društvo da zadovoljimo sve potrebe (pa dakle i potrebe za socijalizacijom još nekih funkcija porodice, čime bi se raste-retilo zaposlenu ženu), »zato je bitan faktor maksimalno se zalagati za što brži razvoj proizvodnih snaga, a u tome subjektivni faktor pravi nedopu-stive greške. Glavni je razlog nedovoljno razvijena društvena svijest« (str. 127.). Tako dolazimo do još jednog poglavlja ove knjige koje valja izdvojiti radi zanimljivosti. To je poglavlje **»Formiranje samoupravne društvene svi-jesti«**.

Ta je tema zanimljiva stoga što je takav proces zaista na sceni — u grčevitoj borbi s alternativnim obrascima. To je svakako jedan od glav-nih društvenih procesa u Jugoslaviji, ali je malo razmatran u sociološkoj literaturi.

Čalić iznosi kako se odumiranjem države u našem društvu sve više općedruštvenih regulativnih funkcija prenosi na organe samoupravljanja. Svoju brigu o općim društvenim interesima organi samoupravljanja provode mehanizmom dogovaranja i sporazumijevanja, a to podrazumijeva postoj-anje određene razvijene društvene samoupravne svijesti.

Mnoštvo faktora koji se spominju kao formanti društvene svijesti ko-načno se dadu svesti na društveno biće i samoaktivnost pojedinca. Na toj ispravnoj tezi Čalić temelji svoju konstataciju da se samoupravna društve-na svijest razvija utoliko ukoliko se razvija i samoupravljanje, kao dru-štveno biće na kome se ta svijest razvija.

Spomenimo da u završnom dijelu knjige autor obrađuje još teme o **»Slobodnom vremenu«**, **»Birokraciji«** i **»Moralu«**.

Spomenuli smo u uvodu da je svaki doprinos sociološkom proučavanju jugoslavenskog društva zanimljiv. Na žalost, nije svaki vrijedan. Među takve promašaje spada i »Prilog sociologiji jugoslavenskog društva«, knjiga koja se odlikuje teorijskom i metodološkom zbrkanošću. Zaista bi vrijedilo ispitati kako je knjiga dobila status sveučilišnog udžbenika!

Željko Buzov